

JAN-OLOF SUNDELL:

Från kommunism till humanism

Fil lic Jan-Olof Sundell fortsätter med denna artikel sin serie "Politisk litteratur", som han de senare åren skrivit i Svensk Tidskrift. De böcker han denna gång behandlar har antingen att göra med kommunism eller med dem som bekämpat kommunismen och med sådana som på olika sätt företrätt demokratiska ideal. Den första boken tillhör egentligen det kommunistiska Rysslands krigshistoria. Den sista vill slå ett slag för rättvisa och tolerans.

Det ryska tsarväldet var ett imperium bestående av många folk och nationella minoriteter. I samband med ryska revolutionen lyckades Finland och de baltiska staterna att frigöra sig från det ryska väldet. Denna frigörelseprocess var en förvirrad tid, och det var sålunda ibland tillfälligheter som kunde avgöra var en person hamnade i samband med den väldiga omvälvning som försiggick i Östeuropa. Ett bidrag till denna historia ger Uldis Germanis i sin våren 1974 framlagda doktorsavhandling i historia med titeln "Oberst Vacietis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution" (Stockholm Studies in History 20, Almqvist & Wicksell).

Vacietis var lett och son till en lantarbeteare. Han hade emellertid genom flit och begåvning lyckats göra en ganska hygglig karriär inom den tsarryska armén. Otivelaktigt hade han ändå härvid hindrats av sin låga börd och dåliga utbildningsstart.

Under det första världskriget kom Vacietis att spela en betydande roll vid ledningen av de särskilda lettiska förband som mot tsaristisk praxis sattes upp inom den ryska armén under den förtvivlade försvarskampen mot de segerrika tyska arméerna. Efter revolutionen kom Vacietis trots att han kände sig som lettisk nationalist, ändå att kvarstanna i rysk tjänst. Han uppfattade läget så att det endast var bolsjevikerna som ville tillerkänna lettarna frihet och självständighet. Hans duglighet ledde till att han hösten 1918 till sommaren 1919 tjänstgjorde som

Röda Arméns förste överbefälhavare.

De lettiska förband, som ställts upp under tsartiden och spelat en viktig roll i kriget mot Tyskland, kom till stor del att kraftigt radikaliseras under år 1917. Att så många letter kom att delta i det ryska inbördeskriget på den kommunistiska sidan hade sina historiska förklaringar. Ledningen av det största och mest erfarna politiska partiet i Lettland, det socialdemokratiska, innehades av bolsjevikerna. Letternas militära styrkor förblev till skillnad från stora delar av de rent ryska förbanden stridsdugliga också efter det att den gamla armén hade kollapsat. Letterna hade också utsatts för ett tvåfaldigt politiskt förtryck, dels från den tsarryska regimen men också i socialt och ekonomiskt avseende från den tysk-baltiska adelns sida. Följden blev att majoriteten letter orienterades i radikal och ofta revolutionär riktning.

Germanis avhandling kommer sannolikt att följas upp av ytterligare en framställning som förs längre fram i tiden. Hans bok slutar i stort sett med 1918 års ingång. Den är synnerligen intresseväckande som en del av en historia, som hittills har blivit försummad i alltför hög grad av historikerna.

Partierna under andra världskriget

Inom ramen för det stora SUAV-projektet vid historiska institutionen vid Stockholms Universitet (SUAV = Sverige under Andra Världskriget) finns det flera forskare som arbetat — och i vissa

fall fortfarande arbetar — med att studera de olika partiernas agerande. Under 1974 har två avhandlingar inom denna grupp ventilerats, nämligen Yvonne Hirdmans "Sveriges Kommunistiska Parti 1939—1945" och Karl Molins "Försvaret, folkhemmet och demokratin. Socialdemokratisk riksdagspolitik 1939—1945" (båda Allmänna Förlaget). När detta skrives har också Kent Zetterbergs motsvarande studie över folkpartiet hunnit bli färdig.

Hirdman har trots bekymmer med materialet haft hittills unika möjligheter att penetrera hur situationen tedde sig för det kommunistiska ledarskiktet. Det framgår också med all önskvärd tydlighet vilka svårigheter partiet utsattes för när det till följd av beroendet av Komintern, dvs i praktiken Moskva, tvingades att föra en politik 1939—41, som förvandlade det till en pariagruppering i det svenska samhället. Den självmordspolitik man nu förde kunde bara leda till att partiet erhöll ett minskat väljar- och medlemsstöd, vilket också blev följden. Där emot fick man i och med det tysk-ryska krigets utbrott större möjligheter att rehabilitera sitt skamfilade anseende från vinterkrigets dagar.

Under slutet av kriget arbetade det svenska kommunistpartiet med att få till stånd ett samarbete med socialdemokraterna. Bl a tog sig denna strävan uttryck i att partiet i sin helhet accepterade arbetarrörelsens efterkrigsprogram. Men beroendet av Sovjet var inte slut. Det framgick i slutet av fyrtioalet, då kommunisterna efter Pragkuppen 1948 åter frystes

ut av de demokratiska partierna. Graden av osjälvständighet framgår också av att det svenska partiets ledning i början av 1949 såg sig nödsakad att ansluta sig till den doktrin som lanserats av den franske kommunistledaren Maurice Thorez. Den gick ut på att vid ett eventuellt krig i Centraleuropa skulle det franska folket känna solidaritet med Röda Armén och inte med det egna landets styrkor, alltså en deklaration om potentiell villighet till landsförräderi.

Molin tar upp den grundläggande konflikten för socialdemokraterna under samlingsregeringens tid nämligen att på en gång ta hänsyn till kravet på enighet med önskemålet att utforma en egen politisk profil, en konflikt mellan enighetsnormer och partinormer för att använda Molins terminologi. Molin utgår härvid från den terminologi som Gunnar Sjöblom använt sig av i sin avhandling *Party Strategies in a Multiparty System*. Där fastställs målen för ett partis verksamhet som 1) att nå största möjliga parlamentära inflytande 2) att vinna största möjliga antal väljare och 3) att bevara den inre sammanhållningen. De här målsättningarna riskerar ibland att kollidera. Det blev också förhållandet för socialdemokraternas del under slutet av kriget, när det värsta utländska militära hotet avtagit.

Under denna tid framkom det två möjliga vägar att förverkliga socialdemokratiens politiska målsättningar, genom samarbete eller konfrontation. Per Albin Hansson representerade samarbets-

tanken — han ville som bekant gärna fortsätta samlingsregeringen även efter kriget — medan den främste företrädaren för konfrontationslinjen utgjordes av den dåvarande partisekreteraren Torsten Nilsson. Det blev den linje den senare förespråkade som segrade.

Detta är sannolikt ganska naturligt. Med hänsyn till svensk politisk tradition var samarbetet i samlingsregeringens form någonting extraordinärt och måste rimligen ha utgjort en påfrestning för partiernas identitet. Särskilt påtagligt måste detta ha varit fallet för ett parti som det socialdemokratiska, som ju enligt bl a Erlander medvetet arbetar för att kanalisera och väcka missnöje med de befintliga samhällsförhållandena. Att acceptera en samlingsregering som mer eller mindre permanent politisk arbetsmetod också under "normala" politiska förhållanden måste om inte annat ha lett till betydande interna politiska svårigheter för ett stort parti med många olika meningsriktningar inom sin ram. I det läget måste det ha varit lättare att vinna enighet för en konfrontations- än en samarbetspolitik. Molins avhandling ger en livfull och spännande skildring av denna grundläggande diskussion inom socialdemokratien om vilken kurs man skulle följa under efterkrigstiden.

Den kommunistiska framtiden

Marxismen utmärks i sin teori bl a av en bizarr föreställning att det slutgiltiga klasslösa samhället, där kommunismen

der, skall sakna en stat i vedertagen bemärkelse. Man brukar tala om teorien om statens bortdöende. Hur denna föreställning utvecklas från Marx och Engels via Lenin fram till våra dagar har Daniel Tarschys givit en elegant översikt över i "Den kommunistiska framtiden" (Studieförbundet Näringsliv och Samhälle). Tarschys lilla skrift bygger på några centrala delar av hans doktorsavhandling från 1972, "Beyond the State. The Future Policy in Classical and Soviet Marxism".

Det som är mest givande hos Tarschys blir kanske inte hans framställning av teorin om statens bortdöende utan hans sätt att visa att Marx och Lenin i så hög grad framstår som produkter av sin egen tid, djupt präglade av sin egen tids miljö och värderingar. Samtidigt är det ofrånkomligt att den kommunistiska ideologin är mycket "konservativ". Den strävar efter att bevara de grundtankar, som utformats om samhället redan av Marx och Engels för över hundra år sedan, och detta oavsett om deras tankar är relevanta för människorna i dagens värld eller ej. Men också denna konservatism, denna sekulariserade religion, medger ett visst mått av flexibilitet. En ny ledare eller grupp av ledare kan tolka "de heliga skrifterna" så att de passar hans eller deras dagspolitiska syften. På det viset bidrar också Tarschys skrift till att öka vår kunskap om och förståelse av kommunismen i vår tid.

En bok om Kuba

Om hur ett nutida socialistiskt samhälle kan te sig handlar en nyutkommen bok av engelsmannen David Caute. Han hör till de många intresserade iakttagare som rest till Kuba för att med egna ögon ta del av den kubanska revolutionen. Caute, som tidigare bl a utgivit en uppmärksam bok "The Fellow-Travelers", behandlad i en tidigare litteraturöversikt i Svensk Tidskrift, är emellertid ingen okritisk beundrare av det nya Kuba. Hans bok "Cuba, Yes?" (Secker & Warburg) är en till formen ganska opretentiös reseberättelse, elegant och underhållande skriven, som redogör för erfarenheterna hos en grupp européer som besökte Kuba hösten 1972. Caute betecknar sig själv som socialdemokrat av nordisk modell, men det vore nog bra om de svenska socialdemokrater, som starkast ivrar för Castros Kuba, skulle kunna räknas till hans klart demokratiska gruppering. Statssekreterare Klackenbergs text skulle nog ha behållning av att läsa den här boken.

Caute lyckas inom en reseberättelses ram spränga in åtskilligt om Kubas historia och landets aktuella problem. Han är på många sätt välvillig men ingalunda okritisk. Som författare är han särskilt känslig för tanke- och åsiktsfrihetens bristande möjligheter att göra sig gällande i ett kommunistiskt samhälle, också när det gäller Kuba. Caute och hans medresenärer berövades flertalet av sina böcker när de reste in till Kuba. Det framgår senare att man uppenbarligen från de kubanska myndigheternas sida är

mycket obenägen att släppa in okontrollerade influenser utifrån.

Caute återger bl a ett samtal med studentkårens ordförande vid universitetet i Santa Clara. Denne avslöjade sig som en väktare över studenternas tankar och åsikter, och Caute gör en både elegant och kraftfull plädering för rätten att tänka och tala fritt i sin bok. Denna hör till det bästa som skrivits om skillnaden mellan ett demokratiskt, pluralistiskt samhälle och ett auktoritärt samhälle, där ledarna alltid vet att deras åsikt är den rätta.

Watergateavslöjarna

Den amerikanska pressen har ju ett känt rykte att vara höggradigt självständig och oberoende i förhållande till de makt-havande. Kanske är detta något av en skönmålning. Men det har dock ofta i USA funnits företrädare för en journalistik som sett som en viktig uppgift att klarlägga missförhållanden, korruption, politiska övergrepp och andra skumrask-metoder. Den legendariske H L Mencken är kanske det första namn man tänker på. Men också i våra dagar har journalister som David Halberstam, Neil Sheehan och Jack Anderson spelat en stor roll i s k muck-raking.

I samband med Watergateaffären har två unga reportrar vid Washington Post kommit att sälla sig till denna berömda skara. Deras namn är Carl Bernstein och Robert Woodward. Deras berättelse om hur de arbetade på att söka klargöra om-

ständigheterna kring inbrottet i Watergate återfinns numera i bokform med titeln "All the Presidents Men" (Simon & Schuster). Titeln är en lätt anspelning på Robert Penn Warrens klassiska roman om politisk korruption i USA, All the Kings Men. Boken finns numera på svenska (Rabén & Sjögren). Bernstein & Woodwards beskrivning av sitt journalistiska detektivarbete ger en märklig insyn i både hur man resonerade på presshåll och också indirekt i mentaliteten hos Nixons medarbetare.

Humanism i vår tid

När man går från Watergate till Alf Ahlbergs lilla essaysamling "Humanism i Atomåldern" (Natur och Kultur) känner man mer än vanligt, att författarens plädering för nödvändigheten av det humanistiska idealet är viktigare än någonsin. I decennier har den legendariske rektorn vid arbetarrörelsens folkhögskola Brunnsvik stridit för vad han uppfattat som humanismens ideal. Han uttrycker dagens situation på följande sätt: "Humanismens livssyn är kanske nu mer än någonsin beträngd. Men därför tycks den mig också mer aktuell än någonsin. Skulle vi svika och förråda den? Frågan är besvarad i samma ögonblick som den ställes. För den som mäter med korta perspektiv kan det synas som vore striden för människans sak utsiktslös. Motståndarna har våldet på sin sida. Det är starkt, mycket starkt på kort men därför inte alltid det starkaste på lång sikt."

Eljest är detta en bok som har ett ganska stillsamt tonläge. Men Ahlberg är en författare som har läst och sett mycket under ett långt liv och som tar upp olika temata. Han behandlar framstående personligheter som psykologen Jung och den holländske historikern Huizinga men också Axel Hägerström och Hans Larsson. Han talar om värdet av historiska studier i vår alltför historielösa tid. Han har en liten fin uppsats om Tankar om döden. Kanske det som fastnar starkast i minnet är hans skarpsinniga lilla studie om Del-

sanningar, där han talar för ett större mått av relativism, en mindre tro på stora absoluta sanningar och verklighetsförklaringar, om inte annat som en väg mot större tolerans mot oliktankande. Nog kan det behövas i vår tid. Man kan bara önska att något av Ahlbergs humanism också får fortleva på Brunnsvik i framtiden, att den tolerans mot oliktankande och det avståndstagande från dogmatism, som han själv förespråkar, kommer att få plats i framtidens Sverige.